

طراحی شهری - محیطی برای توسعه پایدار تهران

- طراحی محیطی دره‌های کلکچال
- طراحی کالبدی بدنه بزرگراه چمران

غلامرضا پاسبان حضرت

مدیر مطالعات و طراحی مهندسان مشاور بافت شهر

تصویری از دره گلابدره

واژه‌های کلیدی:

- طراحی شهری - محیطی^(۱)
- باغ‌های دره ای
- باغ‌های پایکوهی
- باغ‌های کوهستانی
- باغ راه^(۲)

هدف از تهیه این مقاله بسیار فشرده (که ممکن است نتواند به همه ابعاد طرح‌ها اشاره کند) جلب توجه مسئولین و علاقمندان به مطالعات، طرح‌ها و راه‌حلهایی است که در طی سال‌های گذشته تهیه و ارائه شده است. قسمت‌هایی از طرح‌ها که به اجراء در آمده، الگوهای مناسبی را برای حفظ و بهره‌برداری پایدار بخشی از آنچه میراث طبیعی شهر تهران است، ارائه نموده است. در صورت تداوم و تکرار منطقی این الگوها، هنوز هم امکان نجات باقیمانده میراث طبیعی تهران وجود دارد.

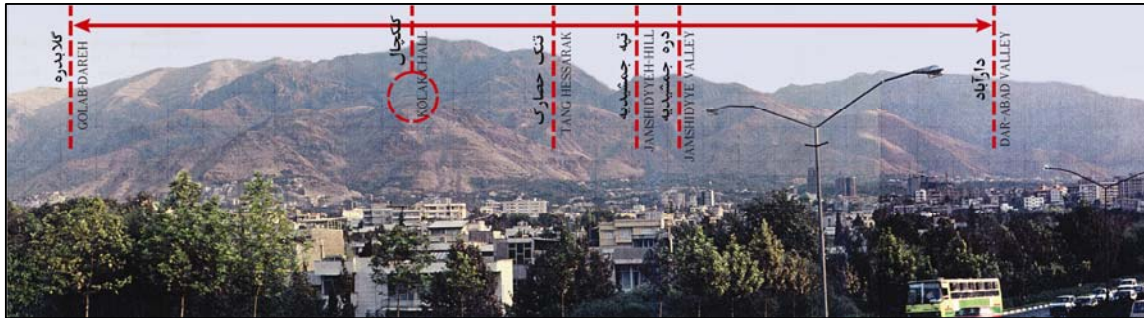
مقدمه:

تهران شهری است مستقر در اراضی پایکوهی البرز که از این استقرار بهره‌ای چند سویه می‌برد که از آن جمله:

- منظر منحصر به فرد و به یاد ماندنی البرز در پسکرانه شهر
 - اراضی پایکوهی بسیار متنوع
 - رود- دره‌های سبز و چشمه سارهای درون دره‌های البرز
 - باغ‌های متعدد به وجود آمده از آب‌های روان در درون دره‌ها و اراضی پایکوهی
- ما می‌توانیم همه آنها را میراث طبیعی شهر تهران به حساب آوریم که در صورت حفاظت و ارتقاء کیفیت محیطی می‌توانند یکی از مهمترین عناصر کمک‌کننده در توسعه پایدار تهران باشند.

متأسفانه عدم شناخت و کم توجهی به ارزش میراث طبیعی شهر تهران و سهل انگاری در حفاظت آن موجب شده که منظر کوه به وسیله برج‌های بلند مسدود شود و مناظر و اراضی پایکوهی متنوع به واسطه ساخت و سازهای متراکم از بین برود. رود- دره‌ها به کانال‌های بتنی ناهنجار و متضاد با طبیعت با محتوای ضایعات و یا فاضلاب تبدیل شده و باغ‌های کهنسال یکی بعد از دیگری دچار تخریب و ساختمان‌سازی می‌شود. دو طرح که در ابتدای نوشته به نام آنها اشاره شده توسط مشاور بافت شهر با این

هدف اصلی مطالعه و طراحی شده که از ارزش‌های طبیعی محافظت شود، کیفیت محیط ارتقاء یابد و رابطه شهر با عناصر طبیعی ارزشمند متعادل گردد.

منظر عمومی ۴ دره طرح کلکچال

● طراحی محیطی دره‌های کلکچال

این طرح که در سال ۱۳۷۱ تهیه شده را می‌توان به عنوان اولین طرح راهبردی برای ساماندهی و حفاظت دره‌ها و اراضی کوهستانی شمال تهران و برای جلوگیری از تخریب میراث طبیعی توسط توسعه شتابان شهر تهران به شماره آورد. طرح شامل ۴ دره، دارآباد (شاه آباد)، جمشیدیه، تنگ حصارک و گل‌آبدرد بوده است.

مجموعه محدود طرح در طول کوه‌ها حدود ۶ کیلومتر و در عمق حدود ۲ کیلومتر را شامل می‌گردد.

در شروع مطالعات، از بین دره‌های یاد شده دره گل‌آبدرد در وضعیت نامناسب‌تری قرار داشت، زیرا سیل جاری شده در این دره موجب گردید که شهرداری با عجله این مسیر بسیار زیبا را تبدیل به کانال بتنی عمیقی نماید که تقریباً همه ارزش‌های طبیعی رود-دره و مسیر را تغییر و تقلیل داد.

مهمترین مشکلات و تهدیدهای طرح عبارت بودند از: تلاش برای تصرف اراضی با عناوین ظاهراًصلاح توسط افراد و نهادها و تشکیلات ذینفوذ، تصرف بدنه رودخانه توسط مردم به صورت مسکن یا واحدهای پذیرایی، خطر سیل، رانش، ریزش، گسل‌ها و خطرات ناشی از دستکاری شدید در بستر رودخانه (ساخت کانال بتنی)، آلودگی و وجود ضابطه ساخت و ساز تا ارتفاع ۱۸۰۰ متر که امکان ساخت و ساز در اعماق دره‌ها را فراهم می‌ساخت.

مسیر گل‌آبدرد بعد از اجراء کانال بتنی

امکانات و فرصت‌های طرح به طور فشرده شامل: آب جاری، پوشش گیاهی متنوع، دست نخورده بودن سه دره از چهار دره یاد شده، مناظر بسیار زیبای طبیعی، هوای سالم‌تر از تهران و امکان پیاده روی و کوهنوردی بود.

در مطالعات طرح علاوه بر ویژگی‌ها، محدودیت‌ها، فرصت‌ها و تهدیدهای هر دره، بافت‌های پیرامونی و مرتبط با آن نیز مطالعه گردید و حاصل طرح تعیین هویت هر دره متناسب با ویژگی‌های دره و بافت پیرامونی، ارائه راه حل برای مشکلات اصلی، ارائه الگوها و راه حل‌هایی برای

حفاظت محیط، تسهیل حرکت و استفاده مردم از کوهستان و راه‌هایی برای مهار و جلوگیری از فشار ساخت و ساز شهر تهران و تخریب طبیعت بارزش البرز بود.

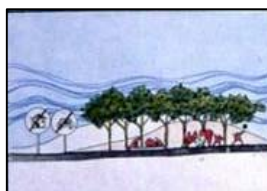
علاوه بر تعیین هویت و عملکرد، از نظر ارتفاعی نیز حداث ساخت و سازهای موجود تا فراز ارتفاعات با لحاظ ویژگی‌های مختلف به ۴ پهنه تقسیم گردید:

پهنه اول- پهنه ساخت و ساز موجود: که توسط یک مسیر تقریباً تراز، مشجر، کم عرض، پیاده- اضطراری از بافت طبیعی متمایز می‌گردد. این مسیر ارتباط محله‌های منقطع موجود را به هم می‌پیوندد و مسیری مناسب را برای پیاده‌روی به ویژه برای سالمندان و کودکان فراهم می‌سازد و تداوم ساخت و ساز در ارتفاع بالاتر از مسیر را ناممکن می‌سازد.

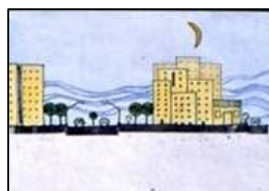
پهنه دوم- پهنه باغ‌های طبیعی: اراضی و محدوده‌هایی که دارای شیب شدید نیستند و می‌توان در آن‌ها باغ‌های عمومی پایکوهی را به وجود آورد (نظیر باغ جمشیدیه در انتهای خیابان جمشیدیه) تا مورد استفاده مردم قرار گیرد. این باغ‌های عمومی عامل مهم جلوگیری از تجاوز به طبیعت خواهند بود.

پهنه سوم- پهنه حفظ مداخله حدقلی: که به صورت طبیعی حفاظت می‌شود و در آن راه‌های ارتباطی بین ارتفاعات و دره‌ها و همچنین نقاط توقف و استراحت پیش‌بینی می‌شود.

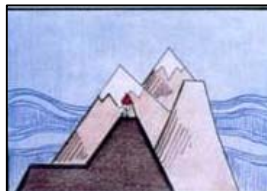
پهنه چهارم- پهنه طبیعت بکر: در این پهنه جزء راه‌های معدود طراحی و حفاظت شده برای صعود به ارتفاعات، هیچ ساخت و سازی صورت نمی‌گیرد و به صورت طبیعی حفاظت می‌شود.

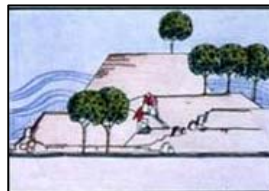
۲. پهنه باغ‌های عمومی

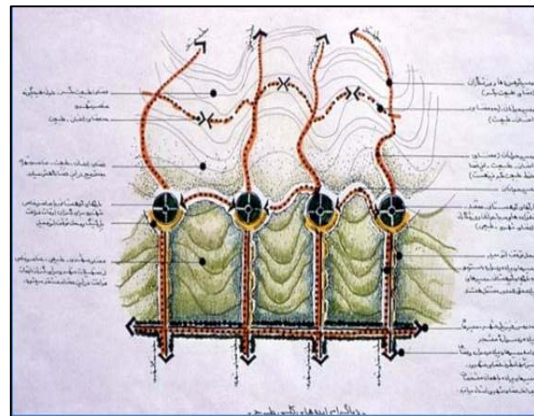
۱. پهنه ساخت و ساز

۴. پهنه طبیعت بکر

۳. پهنه گردشگری کنترل شده

ایده اجراء باغ‌های دره ای تجهیز شده در مدخل دره ها

در مورد دره‌ها نیز پیشنهاد ویژه‌ای مبتنی بر اجراء یک باغ عمومی در مدخل دره و در محل مناسب ارائه شده است. به طوری که وجود این باغ مانع از هرگونه ساخت و ساز و دستکاری در اراضی بالادست گردد و به عنوان نشانه مالکیت عمومی بر دره‌ها باشد. (نمونه باغ فردوسی که ترکیب دره و ارتفاعات پایکوهی و کوهستانی است) و در واقع اجراء قسمتی از پیشنهادات راهبردی مطالعات فوق می‌باشد. باغ مزبور با توجه به هویت انتخابی برای دره‌ها دارای هویت فرهنگی بوده و خانه‌های اقوام ایرانی در این باغ بدین علت پیش‌بینی شده است. باغ فردوسی مورد استقبال مردم تهران و کارشناسان کشور قرار گرفت و نشان داد که می‌توان با حداقل آب، در اراضی کم خاک پایکوهی و کوهستانی باغی سرسبز و خرم را به وجود آورد. طبق پیشنهادات طرح در مسیر این باغ‌ها و در نقاط امکانپذیر پارکینگ متناسب با نیاز مراجعین به اجراء در می‌آید. این باغ‌ها باغ مبداء حرکت به طرف کوهستان، پاتوق جوانان و خانواده‌ها خواهند بود. در حقیقت سه نوع باغ یعنی باغ دره‌ای، باغ پایکوهی، باغ کوهستانی می‌تواند حافظ میراث طبیعی تهران در کوه‌ها و دره‌های شمال تهران و سایر شهرهای مشابه در کشور باشد.

اما با فرض اجراء این ایده‌ها در سایر اراضی پایکوهی تهران، موضوع مهم دیگر چگونگی حفظ ارزش‌های رود-دره و محیط زیست آن در هنگام عبور از شهر است، به طوری که مانند بسیاری از شهرهای جهان "رود-دره به عنوان حضور طبیعت در بافت شهری" ساماندهی گردد.

فرصت مطالعه و ارائه نظریه در این مورد در طرح طراحی کالبدی بدنه بزرگراه چمران نصیب این مشاور گردید زیرا بزرگراه مزبور در بیشترین بخش مسیر خود از کنار رود-دره اوین-درکه می‌گذرد.

باغ فردوسی تهران (باغ دره ای- کوهستانی) مشرف به شهر
تهران بعد از اجراء طرح

اراضی کوهستانی باغ فردوسی قبل از اجراء طرح

● طراحی بدنه بزرگراه چمران (پارک وی-باغ راه)

این طرح در سال ۱۳۶۹ انجام گرفت. در طی سال‌ها قبل از شروع طرح، ضابطه ای وجود داشت که مقرر می‌نمود از محور باغ راه چمران (پارک وی) به عرض ۱۲۲/۵ متر جزو حریم بزرگراه است (مجموعه بزرگراه به عرض ۲۵۰ متر). در این عرض می‌بایست فضای سبز ایجاد گردد و طبعاً باغ‌های موجود ونک نیز در این محدوده قرار می‌گرفت. این ضابطه موجب درگیری و شکایت و مراجعات مکرر مردم به مسئولین شده بود. لذا قرار بر این شد که ضمن مطالعه، در صورت لزوم و امکان این ضابطه مورد تجدیدنظر قرار گیرد و علاوه بر آن، در فضای باقیمانده و یا هر نقطه امکانپذیر از ظرفیت‌ها و امکانات بهره‌وری کامل صورت پذیرد.

در محدوده طرح مسائل متعددی وجود داشت از جمله: مسائل شهری، اجتماعی، ترافیکی، فضای سبز، رودخانه، مالکیت‌ها، بستر ذوعارضه، مشکلات طرح تفصیلی و ضابطه حریم ۱۲۲/۵ متر، تصرف‌ها و غیره. در طول ۱۲/۵ کیلومتری بزرگراه، مجموعاً در دو طرف بالغ بر بیش از ۲۵ کیلومتر بدنه شهری، در محدوده ۴ شهرداری قرار می‌گرفت. پس از بررسی‌های میدانی، برای تسهیل در شناخت و برنامه ریزی، طرح به ۵ منطقه طولی که در مجموع مناظر مشابهی داشتند تقسیم گردید. این تقسیم براساس ویژگی‌های بستر، بدنه، مناطق شهری و غیره انجام پذیرفت. منطقه ۱- از میدان توحید تا پل گیشا، منطقه ۲- از پل گیشا تا شیخ فضل اله- همت، منطقه ۳- از شیخ فضل اله- همت تا پل مدیریت، منطقه ۴- از پل مدیریت تا تقاطع سئول، منطقه ۵- از سئول تا تقاطع ولیعصر.

در هر یک از مناطق و براساس مسائل نام برده شده، مطالعات ویژه‌ای توسط کارشناسان صاحب‌نظر صورت پذیرفت و به خصوص تمام ساخت و سازهای واقع در حریم مورد توجه بیشتر و دقیق تر قرار گرفت. به علت درهم تنیدگی مسائل با مقیاس های متفاوت، راه‌حل‌های طرح در سه مقیاس ارائه شد. کلان: (رابطه بزرگراه و پیرامون آن با شهر)، میانی: (ساماندهی هر یک از

مناطق ۵ گانه) و مقیاس خرد: (ضوابط برای طراحی هر یک از بدنه های بزرگراه در مناطق ۵ گانه متناسب با ویژگی ها و نیازهای بافت پیرامون) (۳)

طرح علاوه بر ارائه راه حل هماهنگ برای تمام مسائل موجود پیشنهادات مشخصی در مقیاس کلان و تاثیرگذار بر شهر نیز ارائه نمود. به علت فشردگی مقاله فقط به ذکر چند پیشنهاد در مقیاس کلان می توان اشاره نمود.

رابطه بزرگراه و شهر: دیدگاه طراحی محیط بزرگراه شهری نه جاده بلکه یکی از اندام های شهر است که می تواند با طراحی مناسب علاوه بر خدمات ارتباطی، موجب آرامش و خرمی شهروندان گردد (۴) و عبور از آن همانند عبور از یک تونل سبز پر درخت احساس حضور انسان در طبیعت را تقویت کند. در مورد بزرگراه چمران ترکیب متناسب بزرگراه با فضای سبز مجاور از جمله رود- دره می تواند زیبایی طبیعی و کارایی محیطی آن را تقویت نماید.

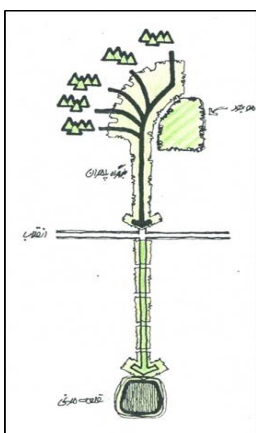
- با تقویت فضای سبز حدفاصل بزرگراه و رود- دره می توان ایده امتداد طبیعت دره های البرز در درون بافت شهر تهران را محقق نمود.

- با حذف چند ساختمان در جنوب غربی تقاطع ولیعصر، ساختار تازه ای در تهران شکل می گیرد و آن اتصال حدود ۶۰۰ هکتار فضای باز- سبز موجود در مجاورت خیابان ولیعصر (۵) به بدنه سبز چمران (پارک وی) و امکان ترکیب آن با بدنه رود- دره و امتداد آن تا میدان توحید است. بدین ترتیب محور سبز خیابان ولیعصر بار دیگر در مقیاس وسیع تر با پشتوانه سبز قوی تر و عریض تر در دو سوی بزرگراه و در نهایت با پیوستن این فضاهای سبز به یکدیگر موجب تقویت و ماندگاری آنها می گردد.

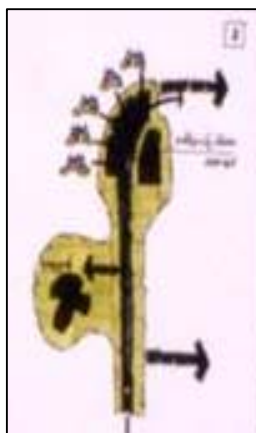
- در طرح نواب این خط سبز در دو سوی آن ادامه یابد تا به قلعه مرغی برسد.

- تبدیل قلعه مرغی به فضای سبز انجام گردد و به عنوان نقطه نهایی این محور سبز شکل گیرد.

- با انجام موارد امکانپذیر فوق، ساختار جدیدی از ترکیب و حضور طبیعت در شهر تهران پدید می آید یعنی ارتفاعات اوین- درکه، باغ ها و فضاهای سبز آن از یک طرف، با فضاهای باز سبز و به هم پیوسته ۶۰۰ هکتاری مجاور خیابان ولیعصر و از سوی دیگر به فضای سبز پیرامون چمران می پیوندند و به سوی جنوب حرکت می کند و در نهایت به قلعه مرغی با فضای باز سبز ۲۰۰ هکتاری می رسد. طبیعت البرز و باغ های به هم پیوسته نیز توسط خط سبز چمران به قلعه مرغی متصل می شود. انجام این کار با ارزش ارثیه ای از نسل ما به نسل آینده خواهد بود.

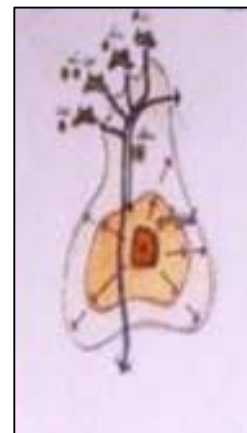
ایده اتصال مجموع رود- دره و فضاهای سبز الحاقی از طریق نواب تا قلعه مرغی (ساختار جدید سبز تهران)

ایده اتصال فضاهای باز سبز ۶۰۰ هکتاری مجاور خیابان ولیعصر و ... به باغ راه چمران

ایده احیاء رود- دره ها و امتداد آن از درون بافت شهری

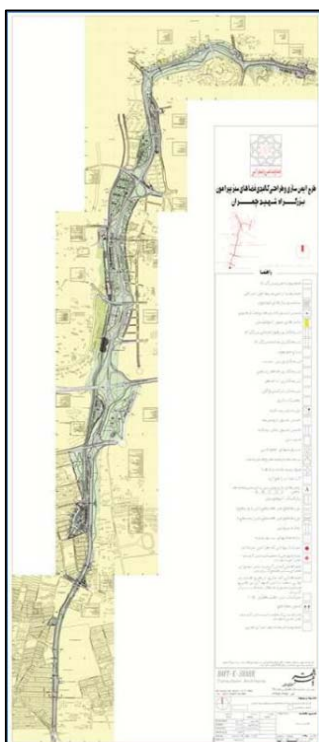

مسیر رود- دره اوین- درکه از مجاورت بافت قدیم تهران و قرارگیری آن در درون بافت کنونی

- انجام این الگو احیاء و ادامه فضای سبز دره‌ها در داخل بافت شهری برای دره‌های دیگر تهران نیز پیشنهاد شد و برای سهولت ارتباط و درک طرح نام "پنجه سبز تهران" برای آن برگزیده شد و مشخصه آن دستی بود که در لابلای انگشتانش آب دره‌ها جاری بود و در نوک انگشتان ارتفاعات و سرچشمه رودها قرار می‌گرفت.
- پیشنهاد دیگر این طرح اجراء و به هم پیوستگی حریم سبز بزرگراه‌ها بود. با ترکیب‌های یادشده شبکه حیاتی سبز تهران شکل می‌گرفت.

این پیشنهاد بار دیگر در طرح راهبردی منطقه یک و طرح ساماندهی باغ‌ها و مزارع تهران، که توسط مشاور بافت شهر انجام شد، نیز به طور دقیق تری پیگیری گردید. (۶)

لازم به یادآوری است پس از تصویب طرح راهبردی، طرح‌های مرحله اول و دوم کل مسیر با غلبه فضای سبز- باز تهیه و تصویب گردید ولی در عمل تغییرات متعددی توسط سایر معاونت‌های شهرداری انجام گردید که از جمله ایجاد تقاطع‌های جدید، استفاده گسترده از دیوارهای بتنی حائل خاک، پر کردن قسمتی از مسیر رود- دره برای عبور ترافیک و ...

نقشه طراحی شهری- محیطی
بزرگراه (باغ راه) چمران

بزرگراه مدرس تهران- با طراحی مناسب بدنه بزرگراه می‌توان آن را به تونلی سبز که برای
رهگذران احساس حضور در طبیعت را تداعی کند ایجاد نمود.

زیرنویس‌ها:

- (۱) مشارکت هم‌تراز و هم‌زمان دو دانش طراحی شهری و طراحی محیطی با اولویت مطالعات پایه طراحی محیطی، در طرح‌های شهری که با عناصر طبیعی مجاور و از آنها متأثر یا بر آنها تأثیر گذارند، می‌باشند.
- (۲) نام اولیه بزرگراه چمران به علت وجود باغ‌های متعدد از جمله باغ‌های ونک در اطراف آن پارک وی (باغ راه) بوده است.
- (۳) برای تمام تقاطع‌های موجود در طرح پیشنهاد متناسب با محیط و نحوه اجراء تقاطع داده شده بود که تعدادی از آنها به صورت دیگری به اجراء در آمد نظیر تقاطع سنول که طبق طرح می‌بایست از زیر چمران عبور کند و یا برخی کاربری‌ها مانند نمایشگاه گل و گیاه گیشا که برخلاف طرح به اجراء در آمد.
- (۴) نمونه قابل ذکر بزرگراه مدرس است که توسط این مشاور طراحی شده است.
- (۵) از تقاطع میرداماد تا تقاطع ولیعصر در سمت غرب فضاهای سبز- باز متعدد بخش عمومی به صورت به هم پیوسته قرار دارد و از جمله: بیمارستان‌ها، پارک ملت، تلویزیون، نمایشگاه، باشگاه انقلاب (قبل از قطعه قطعه شدن آن و ...)
- (۶) تکمیل شده این پیشنهاد در طرح ساماندهی باغ‌ها و مزارع شهر تهران که در سال ۱۳۸۸ توسط مشاور بافت شهر انجام شده ارائه گردید.